

MARTA POSTUŁA

Rozdział 1

Zarządzanie finansami przedsiębiorstwa – zasady i uwarunkowania

1.1. Finanse – podział i podstawowe definicje

W literaturze przedmiotu znaleźć można odniesienie do pojęcia „finansów” jako zjawiska dotyczącego majątku, dochodów i wydatków w gospodarce pierwotnej, które należy wiązać z koniecznością porównywania wartości towarów powstałą wskutek potrzeby wymiany jednego towaru na inny. W procesach tych pojawiły się pierwotne formy pieniądza, którym stawały się towary charakteryzujące się podzielnością, trwałością, względnie dużą dostępnością i – co najważniejsze – były akceptowane przez ludzi jako środek pośredniczący w wymianie. Przez około cztery tysiące lat jako pieniądz wykorzystywano głównie srebro, miedź i złoto (Galbraith, 1982, s. 28). Lokalnie pieniądzem bywało bydło, tytoń czy nawet muszelki. Określenie rozmiarów bogactwa za pośrednictwem wartości wyrażonej w pieniądzu stanowiło działanie z obszaru finansów. Pierwotny wyznacznik poziomu majątkowego (w postaci np. ilości posiadanych sztuk bydła, wielkości zebranych plonów), za pośrednictwem przeliczenia na pierwotny pieniądz, pozwalał na porównanie stanu posiadania. Drugim procesem wpływającym na rozwój pojęcia finanse było wprowadzenie danin (w tym pieniężnych) na rzecz władcy czy to w formie ceł za przewóz towarów, czy też innych podatków. Pieniądz był w oczywisty sposób najprostszym środkiem uiszczania takich opłat, ułatwiając zarówno pobór, jak i zapłatę należności poddanych na rzecz władcy.

Na wspomniany ślad pochodzenia pojęcia „finanse” wskazuje jego źródłosłów. Powszechnie występujący w językach europejskich termin „finanse” wywodzi się od francuskiego słowa *finances* oznaczającego od XVI wieku zarządzanie przez państwo pieniądzem. Pochodzi on od łacińskiego *finis*, czyli

granica. Za przewóz towarów na granicy uiszczano cło na rzecz miasta lub państwa.

W literaturze polskiej występowały początkowo (XIX w.) określenia: finanse, skarbowość, finansowość. Rozumienie terminu „finanse” sprowadzało się do stanu majątkowego, funduszy państwa lub przedsiębiorstwa, ich dochodów i wydatków. Pochodząca z bliższych nam czasów definicja finansów zawiera sformułowanie, że „finanse to zjawiska i procesy pieniężne. Tam, gdzie nie występuje pieniądz, w gospodarce bezpieniężnej, naturalnej nie ma też finansów” (Bolland, 1986, s. 9).

W ujęciu podmiotowym zagadnienia związane z tym obszarem można podzielić na: finanse publiczne, finanse przedsiębiorstw, finanse osobiste i gospodarstw domowych, instytucje finansowe (w tym: banki, zakłady ubezpieczeń, towarzystwa funduszy inwestycyjnych i emerytalnych). Oczywiście do każdego z tych podziałów można podejść w kontekście krajowym, regionalnym i szerzej globalnym (międzynarodowym). Zastosowanie do finansów podejścia funkcjonalnego pozwala w jego ramach wyodrębnić: inwestowanie (zwłaszcza wtedy, gdy celem jest uzyskanie dochodu finansowego), pozyskiwanie kapitału, rynki finansowe, politykę finansową, analizę i transfer ryzyka finansowego, redystrybucję środków finansowych (np. przez system podatkowy).

Zbliżony podział do ujęcia funkcjonalnego przedstawiono w popularnym, amerykańskim podręczniku finansów, w którym wyodrębniono trzy wzajemnie powiązane ze sobą obszary: rynki pieniężne i kapitałowe, inwestowanie oraz zarządzanie finansami utożsamiane z finansami przedsiębiorstw. Pierwszy z tych obszarów skupia się na problemach makroekonomicznych, drugi dotyczy decyzji osób, firm, instytucji finansowych co do kierunku zaangażowania kapitałów, trzeci obejmuje zaś rzeczywiste zarządzanie firmą. Specjalizacja w uczeniu się i późniejszej pracy wymaga skupienia się na wybranym obszarze, jednak kompetentny finansista powinien poznać i rozumieć funkcjonowanie wszystkich obszarów (Brigham, 1996, s. 19). W obszarze rynków pieniężnego i kapitałowego dotykamy funkcjonowania banków, instytucji ubezpieczeniowych, kas oszczędnościowo-pożyczkowych. Instytucje te angażują się również w inwestowanie. W tym obszarze należy uzupełnić listę zainteresowanych podmiotów o banki inwestycyjne, domy maklerskie, fundusze inwestycyjne czy też doradców inwestycyjnych. Jednak najobszerniejszy krąg zastosowań ma obszar zarządzania finansami, dotyczy on bowiem wszystkich rodzajów działalności gospodarczej od wielkich korporacji, poprzez banki i instytucje publiczne, do średnich i małych firm wszelkich branż.

Zgodne z tradycyjnym podziałem wyróżnić można trzy podstawowe gałęzie subdyscypliny nauk ekonomicznych, jaką są finanse. Będą to: finanse gospodarstw domowych, finanse publiczne oraz finanse przedsiębiorstw.

Ten tradycyjny podział posługuje się uporządkowaniem podmiotowym, uwzględniającym czyje finanse nas interesują. Klasyfikacja odzwierciedla róż-

nicowanie ról społecznych odgrywanych przez każdego człowieka. Pierwsza gałąź odnosi się osób prywatnych będących konsumentami, właścicielami osobistego majątku. Druga dotyczy nas jako obywateli, podatników, wyborców, polityków, urzędników i wreszcie emerytów, a trzecia związana jest z naszymi rolami zawodowymi jako pracowników i pracodawców, właścicieli firm i zarządzających nimi.

Rysunek 1.1 prezentuje zależności, jakie zachodzą pomiędzy finansami przedsiębiorstw, finansami prywatnymi a finansami publicznymi. Analiza tych zależności wykazuje, że przedstawione elementy układają logiczny ciąg zachodzących po sobie zdarzeń. Wychodząc od gospodarstw domowych, jak powszechnie wiadomo każdy w gospodarstwie domowym płaci podatki (jeśli nawet nie bezpośrednio, to pośrednio, np. VAT przy okazji codziennych zakupów), podatki płacone są również przez przedsiębiorstwa – wszystkie te podatki łącznie trafiają do „sakiewki” państwowej, zasilając i tworząc finanse publiczne. Państwo ponosi jednak szereg wydatków (np. na obronę narodową, politykę społeczną, politykę ekologiczną, politykę zdrowotną, edukację, naukę), które trafiają de facto do naszych gospodarstw domowych bezpośrednio w postaci wynagrodzeń i pośrednio w postaci usług, które świadczy na naszą rzecz państwo. Jednocześnie państwo może w szczególnych przypadkach udzielać wsparcia notyfikowanego w Komisji Europejskiej w postaci dopłat lub gwarancji, które trafiają do przedsiębiorstw. Doskonałym tego przykładem były działania w trakcie i po COVID-19, kiedy to konstruowane były różnego rodzaju rozwiązania pomocowe dla przedsiębiorców w postaci kilku tzw. tarcz antykryzysowych.

Analizując taki obieg zdarzeń, można stwierdzić, że przedsiębiorstwa wytwarzają produkty, usługi, z których wszyscy korzystamy. Produkty te są ponadto finansowane z wydatków pochodzących z jednostek sektora finansów publicznych zarówno bezpośrednio (np. budowa dróg, sieci kolejowych), jak i pośrednio (np. poprzez udzielenie wsparcia dedykowanego dla danej grupy podmiotów). Warto, w tym miejscu zauważyć, że środki europejskie w Polsce są także dystrybuowane z wykorzystaniem instytucji państwowych i Banku Gospodarstwa Krajowego, tak więc nawet na tym styku zachodzi duża interakcja pomiędzy państwem a innymi podmiotami sfery ekonomicznej. Logiczny ciąg zdarzeń zamyka zależność produkty, usługi – gospodarstwo domowe, z którym mamy styczność w życiu codziennym, np. pracując, zarabiamy pieniądze, które przeznaczamy na zakupy, korzystamy z różnego rodzaju usług. Finanse osobiste i gospodarstw domowych stanowią gałąź finansów najlepiej rozpoznawaną ze względu na praktyczny i zupełnie osobisty wymiar naszego codziennego funkcjonowania w świecie pieniądza. Mamy tutaj na myśli prywatne zainteresowanie ze strony nas wszystkich, a nie poznanie poprzez pryzmat badań naukowych. Niegdyś podstawowym atrybutem naszych osobistych finansów i instrumentem rozliczeniowym pozostawała sakiewka wypełniona monetami, później portmo-

netka i portfel z banknotami. Dzisiaj ich rolę przejęły plastikowe karty bankowe i coraz bardziej zaawansowane techniki bezpośrednich rozliczeń elektronicznych, np. zbliżeniowa płatność telefonem. Niezależnie od formy chodzi o zarządzanie mniejszym czy większym budżetem domowym. Przedmiotem zainteresowania są kryteria i sposób podejmowania decyzji o poziomie dochodów (uzależnione od wyboru pomiędzy czasem wolnym a pracą), a następnie o alokacji wydatków, konsumpcji, inwestowaniu lub oszczędzaniu. Paradoksalnie najbardziej powszechna gałąź finansów budzi stosunkowo najmniejsze zainteresowanie badaczy z dziedziny finansów, więcej uwagi poświęcają jej ekonomiści, dokonując analizy sytuacji budżetów gospodarstw domowych.

Równie powszechnym przedmiotem uwagi, jak finanse osobiste, są potencjalnie finanse publiczne, choć, podobnie jak w finansach osobistych, odczuwamy wyraźny dysonans pomiędzy dostrzeganymi potrzebami a możliwościami ich realizacji. Powstaniu i rozwojowi instytucji państwa towarzyszy wzrost funkcji realizowanych przez państwo, jak też równoległy proces rozwoju gospodarki pieniężno-towarowej. Podstawowe źródło środków służących finansowaniu funkcji państwa stanowią świadczenia ponoszone przez ludność. Począwszy od starożytności, do czasów współczesnych świadczenia ludności (przede wszystkim finansowe) na rzecz państwa ulegały systematycznemu zróżnicowaniu i zwiększaniu. Rosnące wydatki państwa zmuszały do poszukiwania źródeł dochodów. Należy również zauważyć, że najwcześniej rozwijającą się dziedziną finansów były właśnie finanse publiczne, co związane było z koniecznością zorganizowania i zarządzania rozliczeniami celnymi i podatkowymi dokonywanymi pomiędzy poddanymi i państwem.

Zgodnie ze współczesną polską definicją przedmiotu nauki o finansach publicznych są nimi „zjawiska oraz procesy związane z powstawaniem i rozdysponowaniem pieniężnych środków publicznych zapewniających funkcjonowanie sektora publicznego” (Owsiak, 2000, s. 19).

Odgrywanie wszystkich ról społecznych polega na bezpośrednim uczestnictwie w realnych procesach społeczno-gospodarczych. Wszystkim tym procesom realnym we współczesnej gospodarce towarzyszą przepływy środków finansowych, potocznie zwane finansowaniem, które są przedmiotem zainteresowania finansów jako dyscypliny naukowej. W kontekście rosnącej obecnie roli państwa szczególnie ważne jest wykorzystanie w tym procesie finansów publicznych, opartych na solidnych i przejrzystych warunkach i pozostających w dyspozycji silnego oraz aktywnego państwa, prowadzącego politykę gospodarczą opartą na paradygmacie odpowiadającym współczesnym wyzwaniom. Badania efektywności działań podejmowanych przez władze poszczególnych krajów i wspólnot (np. UE) obejmują coraz szerszy obszar, zwłaszcza w wyniku kryzysu. Jak zauważył Dani Rodrik, odpowiednia polityka wzrostu zawsze zależy od kontekstu. Dzieje się tak nie dlatego, że gospodarka różnie funkcjonuje w róż-

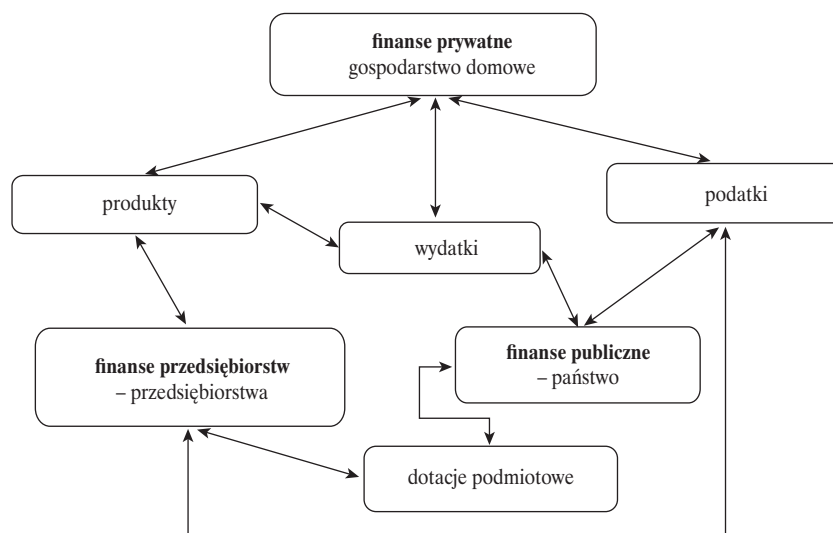
nym otoczeniu, lecz dlatego, że środowiska w jakich funkcjonują gospodarstwa domowe, przedsiębiorstwa i inwestorzy różnią się pod względem możliwości i ograniczeń (Rodrik, 2010, s. 18–19).

Finanse przedsiębiorstw można dodatkowo usystematyzować w zależności od przynależności do sektora finansowego (podmioty rynku kapitałowego i finansowego, w tym banki i ubezpieczyciele) lub niefinansowego (wszystkie pozostałe rodzaje produkcji i usług). Odrębne potraktowanie podmiotów sektora finansowego, związane jest z ich zadaniami i celami w życiu gospodarczym, skupionymi na finansowaniu i zjawiskach pieniężnych, organizowaniu oraz zarządzaniu przepływami finansowymi, działaniami pozostającymi niejako „smarem” dla poprawnego działania przedsiębiorstw niefinansowych.

Ze względu właśnie na koncentrację na operacjach finansowych oraz rozległość i różnorodność czynności instytucji finansowych, stosowany jest dalszy podział tej dziedziny finansów na: finanse banków i instytucji kredytowych, finanse ubezpieczeń oraz finanse rynków finansowych. Finanse banków i instytucji kredytowych obejmują podmioty, których istotą działalności jest przyjmowanie depozytów i udzielanie kredytów. Udzielanie i spłaty kredytów wpływają na wzrost lub zmniejszenie ilości pieniądza na rynku i stanowi to o specyficznej funkcji banków i instytucji kredytowych w gospodarce. W ramach sektora bankowego należy wyróżnić bank centralny, pełniący funkcję „banku banków”, prowadzący rozliczenia wyłącznie z bankami komercyjnymi i jednostkami sektora publicznego, odpowiadającego również za emisję pieniądza krajowego. W przypadku krajów członkowskich Unii Europejskiej należących do strefy euro funkcję taką pełni Europejski Bank Centralny, w innym przypadku są to narodowe banki centralne, np. Narodowy Bank Polski.

Finanse ubezpieczeń obejmują działalność podmiotów, które w zamian za składkę ograniczają ryzyko i konsekwencje finansowe potencjalnej szkody wskutek wystąpienia zdarzenia losowego. Wysokość składki związana jest z wartością przedmiotu ubezpieczenia i prawdopodobieństwem wystąpienia szkody. Finanse rynków finansowych dotyczą podmiotów odgrywających rolę pośredników na rynku pieniężnym i kapitałowym. Oprócz wcześniej wskazanych banków (które wpływają na kreację pieniądza) takimi podmiotami są domy maklerskie, fundusze inwestycyjne, fundusze emerytalne, kantory wymiany walut, lombardy, giełdy papierów wartościowych, instytucje organizujące obrót pochodnymi instrumentami finansowymi.

Mnogość operacji finansowych realizowanych przez instytucje uzasadnia ich wyodrębnienie. Budują one faktycznie infrastrukturę umożliwiającą funkcjonowanie przedsiębiorstw niefinansowych, sektora publicznego oraz gospodarstw domowych i wykonywanie realnych działań gospodarczych. Ujęcie instytucji finansowych w ramach przedsiębiorstw upraszcza analizę trzech podstawowych gałęzi finansów.

Rysunek 1.1. Finanse prywatne, publiczne, przedsiębiorstw

Źródło: opracowanie własne.

Przegląd podstawowych zależności pomiędzy trzema gałęziami finansów zawiera rysunek 1.1, na którym wyróżniono jedynie główne rodzaje przepływów finansowych zachodzących pomiędzy gospodarstwami domowymi, przedsiębiorstwami oraz państwem. Omawiany schemat przepływów finansowych pomiędzy trzema gałęziami finansów odpowiada schematowi ruchu okrężnego w gospodarce ilustrującego przepływy pieniężne pomiędzy trzema podstawowymi sektorami gospodarki. Model zawarty na schemacie przedstawia wybrane podstawowe rodzaje przepływów pieniężnych i pomija przepływy wewnętrzne (np. pomiędzy przedsiębiorstwami).

Gospodarstwa domowe rozdysponowują swoje dochody na trzy podstawowe grupy strumieni finansowych:

- wydatki konsumpcyjne tej kategorii ekonomicznej trafiające poprzez rynek do przedsiębiorstw jako zapłata za produkty i usługi;
- podatki i składki na rzecz państwa (czyli do sektora publicznego);
- oszczędności prywatne przepływające poprzez rynki finansowe do przedsiębiorstw (depozyty, zakup akcji i jednostek uczestnictwa w funduszach, crowdfunding, obligacje korporacyjne), a także sektora publicznego (obligacje skarbowe i komunalne).

Główne źródła dochodów gospodarstw domowych pochodzące od podmiotów gospodarczych i środków publicznych to: